

Az 1855. évi osztrák konkordátum – ahogyan az egyház látta

Ajánló

A Ferenc József császár és IX. Pius pápa között létrejött konkordátum meghatározó pontot jelentett a XIX. századi Osztrák Császárságban az egyházak szempontjából. Írásomban a dokumentum létrejöttének körülményeit, az egyház reakcióit vizsgáltam.

A Ferenc József császár és IX. Pius pápa között létrejött konkordátum meghatározó pontot jelentett a XIX. századi Osztrák Császárságban az egyházak szempontjából. Írásomban létrejöttének körülményeit, az egyház erre adott reakcióit vizsgáltam.

Az előzmények

A Vormärz időszakában, illetve 1848. évi közjogi átalakulás során állandó vitatémának bizonyult a jozefinista egyházpolitika kérdése. Katolikus oldalról ezt meghatározó személyiségek kezdeményezték, akik úgy látták, a katolikus egyház számára az 1848-as évben kezdődő reformsorozat új egyházpolitikai intézkedései által lehetőség nyílt, hogy leszámoljanak a jozefinizmus következményeivel. A polgárság és a liberális nemesség részéről ugyanekkor megjelent az igény az állam és a római katolikus egyház elválasztására. Tanulmányomban az előbbi oldalt, az egyházi igényeket vizsgálom.

Az egyháziak a püspököktől várták a kezdeményezéseket, a magas kléruson belül azonban eltérő álláspontok érvényesültek. A bécsi érsek, Vincenz Milde körlevelét 1848. március 17-én annak érdekében adta ki, hogy a papságot a forradalmi ideológiától távol tartsa. Két nappal később az udvari káplán, Häusle álnéven (dr. Fehr) röpiratot adott ki, amelyben éles kritikával illette a körlevelet. Häusle szerint a püspököknek kell fellépniük a jozefinista jogforrásokkal szemben annak érdekében, hogy az államegyháziság lebontásával állam és az egyház között megvalósulhasson az együttműködés. Az érsek azonban minden ilyen kezdeményezést elutasított. Az egyházmegyei papság Prágában is gyűlést tartott, melynek alkalmával üdvözölték az új állami alkotmányt és támogatták az egyház politikai-szociális reformját, a prágai érsek azonban mindettől elzárkózott. Az egyház szabadságait a legélénkebben a linzi püspök, Ziegler támogatta.

Sommaruga oktatási miniszter liberális oktatási tervezetének okán Friedrich Schwarzenberg hercegérsek és bíboros 1848 szeptemberére megyéspüspökeinek részvételével zsinatot hívott össze Salzburgban, amelyen Olmütz és Linz egyházi képviselői vettek részt.

Ezen a konferencián az egyház számára alkotmányos szabadságjogokat és a világi hatalomtól való függetlenséget szorgalmaztak.

A bécsi püspöki gyűlés

Az egyházi szabadság legfontosabb támogatói közé tartoztak Schwarzenberg és Rauscher hercegérsekek, akiknek vezető szerepük volt az Olmützi Alkotmány kihirdetése után összehívott püspöki gyűlésen is (1849. április 29. és június 20. között), melyet Schwarzenberg vezetett le.

A belügyminisztérium által összehívott gyűlés célja az volt, hogy az egyházi jogállást megvitassák és a jövőre nézve a kormányzat egyházpolitikájának kereteit egy a Szentszékkal kötött konkordátumban lefektessék. Az egyházi előjáróknak lehetősége nyílt megfogalmazni kéréseiket a kormányzat felé. A gyűlés egyéb témái a házasság, vallási-, oktatási alapok, templomi vagyon és egyéb javadalmak, oktatás, egyházi igazgatás, egyházi hivatalok, istentisztelet, kolostorok ügyei és az egyházi illetékesség voltak.

Leo Thun-Hohenstein gróf, aki a neoabszolutizmus vallás- és közoktatásügyi minisztereként igyekezett együttműködni a katolikus egyházzal, számos újítás kapcsán vezető szerepet játszott. 1849-ben a vallási ügyeket a belügyminisztertől a közoktatásügyi miniszter hatáskörébe utalták és ennek az összevont posztnak az első betöltője volt Thun. 1850 januárban ő terjesztette a minisztertanács elé megvitatásra a püspöki konferencia eredményeit. A kérdésekről a tanácskozás különösebb eredmények nélkül folytatódott még márciusig. A kultuszminiszter végül egyéni kezdeményezéssel a császárhoz fordult. A március 14-i ülést Ferenc József elnöklete alatt tartották, ennek alkalmával a püspöki kezdeményezéseket újra megvitatták; az uralkodó hatalmával élve lépett fel, valamint felhatalmazta a kultuszminisztert a tervezet megszerkesztésére. Egy héttel később a minisztertanács elé terjesztette, ezt kisebb változtatásokkal el is fogadták.

Ennek eredményeképpen születtek meg a császári rendeletek: április 7-i rendelet az egyház ügyeinek rendezéséről, április 13-i rendelet az oktatáshoz kapcsolódóan. E szabályozások rendezték a katolikus egyház állammal való kapcsolatát, illetve a püspököknek a császári felülvizsgálat nélküli kommunikációját Rómával, valamint széleskörű jogokat adtak a püspököknek. Szabadon kiadhattak hivatali hatalmukból eredő rendelkezéseket, ha a kormányhatóságokkal ezt a szándékukat egyeztették. A püspököknek joguk volt továbbá egyházi büntetést elrendelni, kivéve, ha ez az állampolgári jogokra hatással volt. Azokat az egyházi képviselőket, akik nem látták el kötelességeiket, a püspökök felfüggeszthették vagy

hivataluktól megfoszthatták. Rendkívül fontos, hogy az intézkedések végrehajtásához állami karhatalmat (*bracchium saeculare*) vehettek igénybe. Mindezzel a papság feletti püspöki hatalmat helyreállították, bővült a fegyelmezési jogkörük. A hitoktatók további rendelkezések alapján püspöki felhatalmazásra szorultak. A vallásoktatás minden iskolában az egyház által irányítottan működött, mely felett a püspökök széles körű jogosítványokkal rendelkeztek: többek között befolyással bírtak a vizsgák menetére és az istentiszteleti rend meghatározására. Az uralkodó főpapi kinevezési jogkörének gyakorlását megszorították annyiban, hogy egyházi beleegyezéshez kötötték.

A bécsi püspöki gyűlés kívánságainak jelentős része tehát teljesült az 1850 áprilisában kiadott rendelkezésekkel. Az áprilisi rendelkezések hatása továbbra is befolyásolta az állam és a római katolikus egyház kapcsolatának alakulását. Szakítottak a jozefinista tradícióval és ez által új egyházpolitikai rendszert alapozhattak meg. A püspökök papság feletti erős hatalmi jogosultságai viszont a papság körében elégedetlenséget váltottak ki. Másrésről azonban az állam és az egyház viszonyát továbbra sem rendezték teljes egészében, bár Thun további miniszteri rendeleteket és a pápával kötött megállapodást helyezett kilátásba. A birodalom egysége érdekében tartós döntéseket kellett hozni és a folytonosság biztosítása érdekében 1855-ben az Osztrák Császárság konkordátumot kötött az egyházi állammal.

A konkordátum

A császár utasítást adott a kultuszminiszternek, hogy kezdjen tárgyalásokat a Szentszékkal az egyház és az állam közötti kapcsolat végleges szabályozása érdekében. A konkordátum kidolgozásának munkálatai 1853-ban kezdődtek meg és mintegy két évet vettek igénybe. A figyelem és az előkészítés komolysága nem véletlen: a katolikus egyház és az állam szoros kapcsolata a neoabszolutizmus rendszerének legfontosabb összetartó ereje volt a távolról sem egységes, de egységesítendő birodalomban. A katolikus egyháznak meghatározó szerepe volt abban, hogy a birodalom nemzetiségeit összefogja, tekintet nélkül nyelvi, történelmi vagy etnikai különbségekre. A magyar és az osztrák egyház egységesítésére a római Szentszéknek volt egyedül joga, hiszen a katolikus egyház szerkezetét tekintve elvileg nem nemzeti egyházakból, hanem püspökségekből állt. Ferenc József birodalmára irányuló centralizálási törekvéseihez meghatározó eszköz volt tehát az egyház, ezért törekedett arra, hogy megállapodásra jusson a Szentszékkal. Az 1855. évi konkordátum ennek következtében összességében kompromisszumként értékelhető.

A bécsi érsek, Joseph Othmar Rauscher az állam teljhatalmú megbízottjaként folytatott tárgyalásokat a Szentszékkal. Ő maga az egész birodalomra kiterjedő, egységes rendezés híve volt, és felfogásának már az 1850 év elején kiadott emlékirataiban is hangot adott. Hatására az uralkodó is magáévá tette az egységes rendezés elvét, melybe a magyar specialitások nem fértek bele, és amely remekül illett a centralizáló abszolutista törekvésekhez.

A konkordátumot 1855. augusztus 18-án fogadták el és november 5-én császári pátiensben hirdetették ki. Ferenc József és IX. Pius pápa között létrejött dokumentum értelmében számos állami feladat a katolikus egyház hatáskörébe került, ugyanakkor az állam felügyeleti joga ezek felett nem volt biztosítva. Az egyház hatáskörében világi hatalomgyakorlóként működött. A konkordátum több pontban szabályozta a katolikus egyház helyzetét úgy, hogy hatálya az egész Habsburg Birodalomra kiterjedt, bár a magyar jogtörténetírás kifejezetten csak osztrák konkordátumnak tekinti a magyar alkotmányos szervek hiánya miatt.

A konkordátumban a császár lemondott a placetum regiumról (királyi tetszvényjog), így a továbbiakban nem volt szükség az uralkodó jóváhagyására a katolikus egyházvezetők Szentszékkal való kapcsolattartásában (2-3.§). A püspökök egyházmegyéjük irányítását az egyházi jognak alárendelve végezheték (4.§). A katolikusok oktatása teljes mértékben az egyház hatáskörébe tartozott, a püspökök számára jogot biztosított a konkordátum a katolikus ifjúság nevelésének felügyeletére (5.§). Az iskolákban az egyházi dogmák alá volt rendelve a tudomány, így a püspököket cenzúrajog illette meg a világi könyvekkel szemben. A katolikus gimnáziumok és középiskolák oktatói csak katolikus vallásúak lehettek (7.§), ugyanakkor a középiskolák, szakiskolák és a főiskola továbbra is az állam felügyelete alatt működtek, bár ezek tanárai közvetlenül az egyház felügyelete alatt álltak (8.§). A katolikusok házassági jogát tekintve az Osztrák Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit hatályon kívül helyezték és új házassági törvényt vezettek be (RGBI. Nr. 185.). A házassági köteléki perekben történő bíraskodást a katolikus egyház hatáskörébe utalták (10.§). Az állam védelmét élvezte a papság, az istentisztelet és az egyházszerkezet. A főpapok kinevezésének jogköre az uralkodótól az egyházhoz került, tekintet nélkül a magyar királyt illető legfőbb kegyúri jogra (summa jus patronatus), viszont a kinevezett püspököknek beiktatásuk előtt esküt kellett tenniük a császárnak (19-20.§). A plébániák kialakítása, átszervezése a Szentszék jogaként lett rögzítve, amelyet a kormányzattal egyetértésben kellett végrehajtani. Az állam garantálta az egyház tulajdonhoz és bevételhez való jogát, ezzel az erre vonatkozó korlátozások

megszűntek. A konkordátum a vallási és oktatási pénzalap átadására kötelezte az államot, és meghatározta, hogy ezeknek felhasználása csak egyházi célokat szolgálhat (21.§).

A konkordátumnak megfelelően az 1856. október 8-i császári rendelet új osztrák házassági köteléki jogot léptetett életbe: a jozefinista törvényeket hatályon kívül helyezte és a katolikus egyházi jogot, elsősorban a tridenti zsinat végzéseit újból érvényre juttatta.

A rendelkezés széleskörű politikai vitát váltott ki. Bírálói mind a jozefinisták, mind a liberálisok között akadtak. 1856-tól 1867-ig számos röpirat látott napvilágot a konkordátumhoz kapcsolódóan, érveltek mellette és ellene ugyanúgy. A liberálisok szerint a konkordátum nem felel meg a „korszellemnek”, a modernizáció és a polgári átalakulás követelményeinek, míg a protestánsok elnyomva érezték magukat a katolikus egyház újonnan visszaszerzett túlsúlya által. A konkordátum ellen több vezető politikus is állást foglalt. Ezzel kapcsolatban elsők között Karl Maager szólalt fel 1860 szeptemberében a Birodalmi Tanácsban, amikor kiemelte a vegyes házasságokra és a protestánsok állampolgári és politikai jogainak rendezésére irányuló szabályozások szükségességét.

1867-ben a képviselőház kérvényt nyújtott be a konkordátum eltörlésére, majd ennek következtében elrendelték a konkordátum revízióját. A császár 1870. július 30-án nyilvánította érvénytelennek azzal, hogy szankcionálta a katolikus egyház külső viszonyairól szóló törvényt.

Összegzés

A konkordátum következtében a katolikus egyház kivételezett helyzetbe került és erőteljes befolyást nyert az oktatásügyre és a házassági köteléki jogra. Emellett IX. Pius pápa azért is elégedett volt vele, mivel a jozefinista államegyházi rendszer felszámolását jelentette úgy, hogy mindeközben az Osztrák Császárság továbbra is katolikus hatalomként jelölte meg magát. Az 1855-ös konkordátum értelmében a katolikus egyház ismét az államélet fontos meghatározójává vált. Ezáltal az állam megszüntette 1848-ban megfogalmazott semlegességét a felekezetekkel szemben és a katolikus egyház számára széleskörű előjogokat biztosított. A konkordátummal ugyan a katolikus egyház és az állam viszonya rendezésre került, a többi felekezettel szemben ez a lépés még váratott magára. A konkordátum után kifejezetten a katolikus egyház kiemelkedő pozíciója érvényesült: a katolikus egyház államhoz való viszonyát olyan módon rendezte, hogy az előbbi számára előjogokat biztosított a többi felekezettel szemben.

Adriányi Gábor: A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája 1849-1859

Baltl, Hermann –Kocher, Gernot: Österreichische Rechtsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. Leykam Buchverlag, Graz, 2008

Brauneder, Wilhelm: Österreichische Verfassungsgeschichte. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Bécs, 1987

Csizmadia Andor: Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944. Budapest, 1971

Hellbling, Ernst C.: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Springer Verlag, Bécs, 1956

Herger Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2006

Herger Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010

Hollsteiner, Johannes: Das österreichische Konkordat in seiner kirchen- und staatsrechtlichen Bedeutung, unter besonderer Berücksichtigung der eherechtlichen Bestimmungen. Leipzig-Wien, 1937

Hosp, Eduard: Kirche Österreichs im Vormärz. Verlag Herold, Bécs – München, 1971

Schulte, Johann Friedrich: Erläuterung des Gesetzes über die Ehen der Katholiken im Kaiserthum Österreich vom 8. Oktober und des kaiserlichen Patentes dazu Darlegung und Begründung der Bestimmungen des Kirchengesetzes. Prag, 1957

Wandruszka – Urbanitsch (szerk.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV, Die Konfessionen. Verlag der österreichische Akademie der Wissenschaften, Bécs, 1985